

Z DZIEJÓW SANKTUARIUM I PLACÓWKI OŚWIATOWEJ W BORUNACH

Wszyscy w Polsce wiedzą o obrazie cudownym Najświętszej Panny na Jasnej Górze w Częstochowie. W Litwie słyną cudami obrazy Najświętszej Panny Ostrobramskiej w Wilnie, Zamkowej w Nowogródku, tudzież Żyrowickiej i Boruńskiej.

Komentarz Adama Mickiewicza
do I księgi (wers 5-6) „Pana Tadeusza”

Boruny to niewielka miejscowość pomiędzy Wilnem i Mińskiem Białoruskim. W Rzeczypospolitej przedrozbiorowej Boruny znajdowały się w należącym do województwa wileńskiego powiecie oszmiańskim. W administracji kościelnej Boruny były usytuowane w unickim dekanacie oszmiańskim metropolitarnej diecezji kijowsko-wileńskiej¹. Tamtejsza placówka zakonu bazylianów w czasach przedrozbiorowych należała do litewskiej prowincji Świętej Trójcy². Sławę Boruny zawdzięczają słynącemu cudami wizerunkowi Matki Bożej i placówce oświatowej prowadzonej przez bazylianów oraz jej absolwentom.

Pierwszym odnotowanym właścicielem ikony był Jozafat Brażyc, znany z pobożności bazylianin, egzorcysta i uzdrowiciel³. W 1671 r.

¹ W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1998, s. 349.

² M. Szegda, *Bazylianie*, Encyklopedia Katolicka, t. 2, red. F. Gryglewicz, szp. 140-141; W. Kołbuk, dz. cyt., s. 61; M. Piłtypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Warszawa-Wrocław 1968, s. 20; M. Wawryk, *Narys rozwoju i stanu Wasylianśkoho Czyna XVII-XX st.*, Rym 1979.

³ Wołyniak [J. M. Giżycki], *Bazylikańskie klasztory unickie w obrębie prowincji białoruskiej*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, t. 35 (1907), s. 186-187; J. Skruteń, *Brażyc Jozafat*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 421; M. M. Wojnar,

przekazał on wizerunek Matki Bożej swemu krewnemu Mikołajowi Pieślakowi, zamieszkującemu w usytuowanej w pobliżu Borun miejscowości Koźlakowszczyzna. Wkrótce obraz zasłynął cudami i łaskami. Sława wizerunku Matki Boskiej Boruńskiej rozprzestrzeniła się wśród mieszkańców wschodniej Rzeczypospolitej, przyciągając licznych pielgrzymów, zarówno obrządku łacińskiego jak i greckiego. Echa tych wydarzeń dotarły do władz duchownych, które prawdopodobnie początkowo sceptycznie odnosiły się do wydarzeń mających miejsce w Borunach. W świetle historii opisanej w *Księdze cudów* przez metropolitę unickiego Leona Kiszkę, w grudniu 1692 r. do Borun przybył przedstawiciel biskupa diecezji wileńskiej obrządku łacińskiego Konstanty Brzostowski (późniejszy biskup wileński) celem potwierdzenia cudów. Konsekwencją braku akceptacji byłoby zakaz przybywania do Borun wiernych Kościoła rzymskokatolickiego. Leon Kiszka, najprawdopodobniej w celu uwiarygodnienia, w sposób drobiazgowy opisał wydarzenia z udziałem towarzyszącego komisarzowi kurii biskupiej, biegłego w rozpoznawaniu cudów prałata Gotkina, przełożonego klasztoru misjonarzy klasztoru wileńskiego. Gotkin postawił Pieślakowi zarzut fałszerstwa i zdecydowanie odmówił prośbie odprawienia mszy w intencji sanktuarium konsekwencją czego, jak podaje Leon Kiszka, był jego natychmiastowy paraliż. Za radą Pieślaka wysłannik biskupa ofiarował się Matce Bożej Boruńskiej, na skutek czego odzyskał mowę, pozostając z paraliżem rąk. Komisarze pozostali w Borunach jeszcze trzy dni, a następnie odjechali do Wilna. Wkrótce po tym wydarzeniu przybyli komisarze skierowani przez Cypriana Żochowskiego, metropolitę Kościoła unickiego: Jozafat Hutorowicz, doktor teologii, sekretarz zakonu św. Bazylego, przełożony klasztoru bazylińskiego w Wilnie i Gedeon Szumlański, oficjał kurii metropolitarnej, przełożony klasztoru w Mińsku. Po zapoznaniu się z sytuacją w Borunach komisja wydała 2 lutego 1693 r. dokument *aprobaty cudów Najświętszej Panny Boruńskiej* i wyznaczyła miejsce na nową świątynię. Kult obrazu został usankcjonowany. Wydana przez metropolitę unickiego Leona Kiszkę *Księga cudów*, oprócz historii obrazu, przekazuje informacje o 468 zdarzeniach uznanych za cudowne, które wydarzyły się w latach 1692-1712 przed obrazem

Basilian Missionary work-missionaries and missions (XVII-XVIII), „Analecta OSBM”, t. 9 (15) 1974, s. 99.

Matki Boskiej w Borunach. Do sanktuarium przybywali pątnicy, najczęściej z Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴. Wzmógł się ruch pielgrzymkowy zapewne przyczynił się do budowy nowej, murowanej, świątyni usytuowanej na granicy gruntów подарowanych przez księżną Ludwikę Neuburską z Radziwiłłów i Michała Popławskiego, podstolego krzemienieckiego. Prace budowlane prawdopodobnie rozpoczęto około r. 1695⁵. W kolejnych latach wśród rodziny Pieślaków miały miejsce konflikty o podłożu majątkowym. Rodzinę Pieślaków usunięto z Borun po interwencji w 1700 r. księcia Michała Wiśniowieckiego, wojewody wileńskiego i hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego. Opiekę nad sanktuarium przejęli bazylianie. Pierwszym przełożonym klasztoru bazylińskiego w Borunach był Porfiry Kulczycki (późniejszy biskup diecezji pińskiej). W 1700 r. metropolita unicki Leon Załęski osobiście dokonał inwentaryzacji majątku i wot⁶. W 1702 roku na mocy wyrok trybunału w Nowogródku Jan Pieślak został pozbawiony prawa patronatu nad cerkwią boruńską⁷.

W związku z wydarzeniami wojny północnej w latach 1702-1709 obraz znajdował się w obozie wojsk litewskich pod dowództwem hetmana wielkiego litewskiego Michała Serwacego Wiśniowieckiego. Do opieki nad obrazem, przechowywanym w namiocie hetmańskim w obozie wojskowym, *do ciężkiej obozowej fatygi* na koszt księcia, zostali oddelegowani zakonnicy: Bazyli Procewicz, Tomasz Ostromędzki i Grzegorz Wasilewski⁸. W 1702 r. obraz został wywieziony wraz z przemarszem wojska w okolice Brześcia. W trakcie potyczki

⁴ *Morze łask i szczodroblewości Boskich w puszczy boruńskiej płynące to jest cuda Najświętszej Panny Boruńskiej w Borunach doznane, a przeze mnie L. Kiszkę, biskupa włodzimierskiego i brzeskiego, opata supraskiego, prowincjała zakonu Bazylego Wielkiego na widok świata wystawione i do druku podane, Roku od narodzenia Syna Bożego 1712, Supraśl, Drukarnia WW. OO. Bazylianów, Unitów*, Biblioteka Seminarium Metropolitarne w Warszawie, dział starodruków, sygn. B. 16.31. (55866); P. Chomiak, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003, s. 91-100.

⁵ J. M. Giżycki, *Wspomnienie o Borunach i unitach w Oszmiańskim*, „Muzeum”, t. 13, Lwów 1907, s. 45 [645-666].

⁶ *Morze łask...*, s. 102-116.

⁷ J. M. Giżycki, *Wspomnienie o Borunach...*, s. 48; X. Waclaw z Sulgostowa [Nowakowski], *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej*, Kraków 1902, s. 68.

⁸ *Morze łask...*, s. 127.

pod Krzyżborkiem⁹ w dniu 5 sierpnia 1704 r. obraz znalazł się w niebezpieczeństwie, a jego ocalenie, w świetle relacji Leona Kiszki, zostało przedstawione w sposób nadający mu rangę cudownej interwencji sił nadprzyrodzonych: wojsko hetmańskie *pierzchnęło nawstecz, a wszystko przeciwnej dostało się stronie* [Szwedom] *cud, że sam obraz od heretyckiego uszedł naśmiewiska*¹⁰. Wówczas bazylianie ewakuowali obraz z pola bitwy i ukryli w pobliskiej puszczy, a następnie umieścili w cerkwi w Druji¹¹. W trakcie tych wydarzeń zaginęły księgi dokumentujące cuda otrzymane za pośrednictwem boruńskiego wizerunku. W roku 1707 wojska wraz z obrazem przemieściły się na leże zimowe do Rakowa, a następnie na Żmudź¹². Przymusowa peregrynacja boruńskiego wizerunku stwarzała okazję do szerzenia kultu w obozie wojskowym i wśród okolicznej ludności. Na trasie przemarszu, na pamiątkę doznanych łask, wznoszono kaplice i krzyże, o czym wspomina tekst *Księgi cudów: oprócz rycerstwa, które codziennym gorącym nabożeństwem zdobyło niezmierna moc ludu szlacheckiego i pospolitego do obozowej uciekała się Panny i w dolegliwościach gotowego doznawała ratunku, nawet na tych miejscach kiedy obóz stawał, pobożni ludzie kaplice i krzyże po ruszeniu się obozu wystawiali i przy nich niezmiernych cudów doznawali: pod Surazem, w Zawykach*¹³. Dowodem rozprzestrzeniania się kultu boruńskiego obrazu jest powstanie miejsca kultu, nazywanego Krzyże Boruńskie, w okolicach miejscowości Sejny. W trakcie przemarszu wojsk podczas wojny północnej rozbito obóz na terenach usytuowanych pomiędzy jeziorami Duś i Medele. Prawdopodobnie z inicjatywy księcia Wiśniowieckiego, zorganizowano ołtarz polowy, w którym umieszczono trzy krzyże i obraz Matki Boskiej Boruńskiej. Na tym miejscu wierni gromadzili się w XVIII, a nawet XIX wieku¹⁴.

Pomimo kierowanych przez Michała Serwacego Wiśniowieckiego do metropolity próśb o pozostawienie obrazu w obozie wojskowym,

w lutym 1709 r. wizerunek powrócił do Borun. Wydaje się, że Wiśniowieccy zabiegali, aby wokół słynącego cudami wizerunku Matki Bożej stworzyć, wzorując się na innych rodach magnackim, pod swoim protektoratem miejsce kultu, które również stanowiłoby okazję do budowy prestiżu rodu. Osobisty wpis księżnej Katarzyny Wiśniowieckiej w *Księdze cudów* w roku 1706, potwierdzający cudowną interwencję Matki Boskiej Boruńskiej podczas porodu, jak również w *wielkiej niemocy* i przy leczeniu wrzodu, podkreślał związek Wiśniowieckich z boruńskim sanktuarium¹⁵.

Z okazji powrotu obrazu do Borun pod kierunkiem przełożonego klasztoru Demetriusza Zankiewicza odremontowano zniszczoną pożarem cerkiew i wzniesiono nowy ołtarz¹⁶. Po r. 1709 przełożonym był Jan Olszewski, autor wielu dzieł teologicznych oraz historii i reguły zakonu bazylikańskiego¹⁷. Celem stworzenia odpowiedniej oprawy miejsca i nadania rangi sanktuarium, w 1705 r. podczas pobytu króla pod Surazem, metropolita Leon Kiszka uzyskał od Augusta II przywilej nadający miejscowości Boruny prawa miejskie na prawie magdeburskim. W roku 1710 metropolita podjął na forum sejmowym starania o nadanie Borunom statusu sanktuarium. Niestety sprawa została odłożona do następnego sejmku, a w efekcie nigdy nieodprowadzona do skutku¹⁸. Wydarzenia te doprowadziły Leona Kiszkę do stanu, który on sam zaliczył do cudu, a opisał w sposób następujący: *Autor z sejmku warszawskiego w tak ciężkim constitus utrapieniu, że jeno mogło o śmierć przypawić, drugie zaś uszczerbek znaczny na fortunie mogło przynieść, otrzymał politowanie nad utrapieniem*¹⁹.

Po powrocie słynącego cudami wizerunku nasilił się ruch pątniczy. W świetle przekazów tylko w roku 1712 odnotowano aż 468 wydarzeń uznanych za cudowne²⁰. Rozwój sanktuarium zakłócały sprawy personalne. W 1724 r. metropolita Leon Kiszka zaniósł skargę do Kongregacji Propagandy Wiary w Rzymie na protoarchimandrytę

⁹ Wówczas w granicach Królestwa Pruskiego, okolice Hławy.

¹⁰ *Morze łask...*, s. 133.

¹¹ Miasto w powiecie Działoszyński w województwie wileńskim, w archidiecezji połockiej. W XVIII wieku własność Sapiechów.

¹² *Morze łask...*, s. 141.

¹³ Tamże, s. 127-128.

¹⁴ A. Fridrich, *Historyje cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny*, t. 3, Kraków 1908, s. 421.

¹⁵ *Morze łask...*, s. 141.

¹⁶ Tamże, 142-143.

¹⁷ M. M. Wojnar, *Basilian scholars and publishing houses (XVII-XVIII)*, "Analecta OSBM", t. 9 (15) 1974, s. 74-75.

¹⁸ *Morze łask...*, s. 137-139, 149; *Volumina Legum*, t. 5, Sankt Petersburg 1860, s. 106.

¹⁹ *Morze łask*, s. 153.

²⁰ J. M. G i z y c k i, *Wspomnienie o Borunach...*, s. 49.

bazylianów Maksymiliana Wietrzyńskiego, który obrabował monaster w Borunach, a następnie uciekł przez Prusy i Wrocław do Berna, gdzie publicznie przyjął kalwinizm²¹. Kult Matki Boskiej Boruńskiej rozprzestrzenił się nawet w odległych miejscowościach, np. w inwentarzu zasobu kościoła w Wysokim Litewskim (dekanat Kamieniec Litewski, diecezja łucka) z roku 1726 został odnotowany obraz Matki Boskiej Boruńskiej ozdobiony srebrną koroną²².

W latach 1747-57 została zbudowana nowa cerkiew murowana pod wezwaniem Opieki Najświętszej Maryi Panny. Architektura budynku, zaprojektowana i wykonana przez Aleksandra Osikiewicza, zaliczana jest do grupy budowli baroku wileńskiego²³. Funkcję przełożonego klasztoru pełnił wówczas wojewodzin miński Grennady Paszkowicz²⁴.

W 1773 r. w Borunach przebywało 24 zakonników, w tym 19 kapłanów i 2 kleryków²⁵. W latach 1778-93 wzniesiono klasycystyczny gmach klasztoru²⁶. Na skutek nowych podziałów w administracji państwowej i cerkiewnej po roku 1795 Boruny znajdowały się na terytorium zaboru rosyjskiego w powiecie oszmiańskim guberni litewsko-wileńskiej, w unickiej diecezji brzeskiej. Słynący cudami obraz na początku XIX wieku od bazylianów pozyskał Michał Ważyński (brat Porfirego, unickiego biskupa chełmskiego) i umieścił w swym dworze usytuowanym w dobrach Ważyńskich w Olanach (pow. Oszmiana). W zamian bazylianom przekazał kopię, która również słynęła cudami²⁷.

W świetle wizytacji przeprowadzonej przez biskupa Jozafata Bułhaka w 1804 r. klasztor zamieszkiwało 17 kapłanów, 1 kleryk i 1 świecki. Przy klasztorze zakonnicy prowadzili działalność duszpasterską w ob-

²¹ *Epistolae metropolitanarum archiepiscoporum et episcoporum Epistolae Jasonis Smogorzewskij metropolitanae Kiovensis catholici (1780-1788)*, t. 8, Romae 1965, s. 117; M. M. Wojnar, *De protoarchimandrite Basilianorum (1617-1804)*, Romae 1958, s. 277-278.

²² Archiwum Diecezjalne w Siedlcach, sygn. D 155, k. 197.

²³ G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białorusi*, Warszawa 1997, s. 25; *Encyklopedia Kresów*, Kraków 2004, s. 54.

²⁴ Biblioteka Uniwersyteku Jagiellońskiego, Korespondencja Adama Chmary z lat 1764-1791, t. 8, k. 167.

²⁵ *Litterae S. C. Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, vol. V (1730-1758), collegit et adnotationibus illustravit P. Athanasius G. Welykyj, Romae 1957, s. 218.

²⁶ *Encyklopedia Kresów...*, s. 54.

²⁷ X. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *dz. cyt.*, s. 69.

rzędu greckim oraz katechizację dla mieszkańców okolicznych miejscowości. Jeden z zakonników (liczący 55 lat brat Onufry Gryngiel) pełnił funkcję aptekarza²⁸. W roku 1805 klasztor w Borunach zamieszkiwało 18 zakonników. Na tle innych klasztorów bazylikańskich w tym czasie była do duża placówka. Spośród 38 klasztorów w ówczesnych granicach diecezji brzeskiej więcej zakonników zamieszkiwało tylko w Torokaniach (30), Żyrowicach (48), Wilnie (24), Mińsku (23)²⁹.

Z klasztoru w Borunach na przełomie XVIII i XIX wieku związani byli mnisi stanowiący elitę społeczną i intelektualną.

Klasztor na przełomie XVIII i XIX stulecia zamieszkiwali także: Arteki Antoni (wikary, spowiednik), Bugiedow Horenty (szafarz), Jarmołowicz Inocenty (spowiednik), Maliszewski Jozafat (przełożony), Pawłowicz Bessarjon (zakrystianin), Siwudzki Teoktyst (kaznodzieja), Tarasiewicz Jan (kaznodzieja)³⁰.

Oprócz działalności duszpasterskiej związanej z prowadzeniem sanktuarium i parafii bazylianie z Borunach położyli ogromne zasługi w prowadzeniu tamtejszej placówki oświatowej. Brak jest bliższych informacji dotyczących powołania szkoły. W 1773 r. szkoła działała jako kolegium w ramach Komisji Edukacji Narodowej. Sześcioklasowa szkoła, podobnie jak inne prowadzone przez bazylianów, cieszyła się wśród szlachty dużą popularnością. W dobie Komisji Edukacji Narodowej do boruńskiego kolegium uczęszczało około 600 uczniów³¹.

Dostępne źródła przekazują informację o następujących zakonnikach związanych z klasztorem w Borunach na przełomie XVIII i XIX wieku. Analiza nawet tych kilku postaci pozwala stwierdzić, że członkowie zakonu bazylikańskiego stanowili elity społeczne i intelektualne Kościoła unickiego. Bazylianie byli gruntownie wykształceni. W niektórych przypadkach edukacja trwała nawet 10 lat (tabela 1).

²⁸ Archiwum Historyczne Litwy w Wilnie (dalej jako AHL), Fond 643, opis 1, sygn. 58, k. 67-72.

²⁹ M. Radwan, *Carat wobec Kościoła Greckokatolickiego w zaborze rosyjskim 1796-1839*, Roma-Lublin 2001, s. 92-97; Tenże, *Bazylianie w zaborze rosyjskim w latach 1795-1839*, „Nasza Przyszłość”, t. 93 (2000), s. 170-171.

³⁰ AHL, Fond 684, opis 1, sygn. 3289, k. 1v-2.

³¹ I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław-Warszawa 1973, s. 42; M. M. Wojnar, *Basilian seminaries, colleges and schools (XVII-XVIII)*, „Analecta OSBM”, t. 9 (15) 1974, s. 61.

Tab. 1. Obsada klasztoru w Borunach na przełomie XVIII i XIX wieku

Nazwisko i imię	Pochodzenie terytorialne i społeczne	Funkcje w klasztorze w Borunach	Wykształcenie	Inne funkcje
Bagieński Andrzej	Litwa, stan szlachecki		teologia, filozofia (Boruny)	
Griszkiewicz Merkury	Litwa, stan szlachecki	1783-1796 prokurator	1780-1782 teologia (Mińsk)	1809-1813 przełożony klasztoru w Nowosiólkach
Lenartowicz Benedykt	Litwa, stan szlachecki	1813 wikary	1789 gramatyka (Torokanie) 1790-1791 wymowa (Antopol) 1792-1795 studia filozoficzne (Uniwersytet Wileński) 1795-1798 studia teologiczne (Rzym)	1814 sekretarz prowincji 1807-1813 nauczyciel filozofii i teologii
Lisowski Wicenty	Litwa, stan szlachecki	1803-1811 nauczyciel	1796 gramatyka (Byteń) 1797-1800 wymowa (Antopol) 1800-1806 filozofia, teologia (Żyrowice)	
Szelepin Epifanij	Litwa, syn duchownego	1807 prokurator	1802-1803 teologia (Boruny)	

Źródło: *Opisanije dokumentow Archiva Zapadnorusskich Uniatskich Mitropolitow (1700-1839)*, t. 2, wyd. S. F. Runkiewicz, A. T. Byczkow, Sankt Petersburg 1907, s. 694-700.

Frekwencja na przełomie XVIII i XIX stulecia przedstawiała się w sposób następujący: 114 (lata 1799-1800), 124 (1801 r.), 109 (1802 r.),

120 (1803 r.) uczniów. W tych latach boruńska placówka uzyskała poehlebną opinię wizytatorów³². W Borunach organizowano również studia kształcące zakonników. W latach 90. XVIII wieku wiedzę teologiczną nabywali członkowie zakonu bazylińskiego (między innymi: Fedorowicz Julian, Oskierka Filip, Spiridowicz Julian, Szulepin Epifanii)³³.

W świetle wizytacji przeprowadzonej w 1804 r. przez biskupa Jozafata Bułhaka kolegium w Borunach funkcjonowało na prawach szkoły publicznej, prowadząc lekcje między innymi języków rosyjskiego i francuskiego oraz rysunku (skład kadry – tab. 2).

Tab. 2. Kadra pedagogiczna w kolegium w Borunach w 1804 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Wiek	Funkcje w klasztorze
1.	Czapliński Klemens	35	Nauczyciel fizyki
2.	Fedorowicz Julian	43	Prefekt szkół publicznych, kasjer, nauczyciel teologii dogmatycznej
3.	Janiszewski Stefan	29	Nauczyciel klasy drugiej
4.	Makowski Ignacy	58	Przełożony
5.	Rzecki Jerzy	24	Nauczyciel matematyki
6.	Wróblewski Antoni	30	Nauczyciel klasy pierwszej
7.	Zaleski Leon	44	Wikary klasztoru, nauczyciel teologii moralnej
8.	Zdanowicz Metrofan	36	Nauczyciel wymowy

Źródło: AHL, Fond 643, opis 1, sygn. 58, s.73-74.

³² K. Mrozowska, *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795-1803*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. DLIV, z. 64 (1979), s. 79.

³³ *Opisanije dokumentow Archiva Zapadnorusskich Uniatskich Mitropolitow (1700-1839)*, t. 2, wyd. S. F. Runkiewicz, A. T. Byczkow, Sankt Petersburg 1907, s. 694-700.

W roku 1805 do średniej szkoły prowadzonej przez bazylianów w Borunach uczęszczało 135 uczniów³⁴. Spośród grona pedagogicznego pracującego w roku 1814 zdolnościami dydaktycznymi i osobowością wyróżniali się Benedykt Lenartowicz, (doktor filozofii i teologii) i jego uczeń Wiktor Bosiacki, który w 1822 r. awansował na przełożonego boruńskiej placówki³⁵.

Protokół wizyty prowincjała, przeprowadzonej w klasztorze bazylijskim w Borunach w roku 1821, odnotował w tamtejszym kolegium grono pedagogiczne (skład – zob. tab. 3).

Tab. 3. Kadra pedagogiczna w kolegium w Borunach w 1821 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Funkcje w kolegium	W zakonie (lata)	W kapłaństwie (lata)	W klasztorze w Borunach (lata)	Wiek
	Beldowski Faustyn	Nauczyciel fizyki, j. rosyjskiego	14	6	6	29
	Brynyk Bazyl	Nauczyciel wymowy, j. francuskiego		10	1	34
	Lebell Herakliusz ³⁶	Nauczyciel gramatyki polsko-łacińskiej		14	1	39

³⁴ M. Radwan, *Bazylianie w zaborze...*, s. 177.

³⁵ Wiktor Bosiacki – bazylianin wykształcony w szkołach zakonnych w Torokaniach, Bytenu, Żyrowicach, ukończył studia filozoficzne na Uniwersytecie Wileńskim. W 1811 r. uzyskał stopień magistra filozofii i rozpoczął pracę w Borunach. W latach 1812-14 uzupełniał studia teologiczne w Borunach i Ławryszewie. W 1822 r. przeniesiony z klasztoru z Lad do Borun na stanowisko przełożonego szkoły, a następnie do Wilna, gdzie był nauczycielem, a później sekretarzem prowincji, wizytatorem, superiorem. Po powstaniu listopadowym ze względu na stanowisko narażony na surowe prześladowania, przed którymi się nie ugiął. Po upadku unii, za opór przeciw sprawowaniu Cerkwi unickiej zesłany do Rosji do prawosławnego klasztoru w Putywlu, a później do Nieżyna, gdzie zmarł jako katolik. Ukarany suspensą i redukcją do roli diaka (W. Charkiewicz, *Bosiacki Wiktor*, PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 374-375; M. Radwan, *Carat wobec Kościoła...*, s. 169).

³⁶ Herakliusz Lebell za opór przeciw polityce rosyjskiej wobec Cerkwi unickiej był deportowany w 1839 r. do guberni kurskiej (M. Radwan, *Carat wobec Kościoła...*, s. 141).

	Lebell Maksymilian	„Dozorca” szkoły powiatowej, nauczyciel matematyki	21	13	5	37
	Siatkowski Mikołaj	Nauczyciel geografii, arytmetyki, nauki moralnej		4	1	28
	Uszacki Zozont	Nauczyciel prawa i moralności	19	8	5	34

Źródło: CDIA, Fond 684, opis 1, sygn. 3289, s. 1v-2.

W skład kadry pedagogicznej boruńskiej szkoły wchodził ludźmi młodzi, wszyscy poniżej 40 roku życia. Funkcję kierowniczą sprawował zakonnik o największym stażu w zgromadzeniu i najstarszy wiekiem. Program nauczania w tej placówce, w tym czasie zgodny z zaleceniami Uniwersytetu Wileńskiego, obejmował nauczanie katechizmu, moralnej nauki, gramatyki, geografii, historii, prawa, poezji, wymowy, fizyki, matematyki oraz języków: rosyjskiego, francuskiego i łaciny³⁷.

Zachowany spis, utworzony pomiędzy rokiem 1820 i 1830, przedstawiał zespół nauczycieli w zupełnie innym składzie (tab. 4).

Na uwagę zasługuje fakt, że niemal wszyscy nauczyciele (oprócz nauczyciela religii) do Borun przybyli w tym samym czasie. Rotację kadry pedagogicznej należy wiązać z przekształceniem kolegium w Borunach w roku 1825 w szkołę powiatową.

Na podstawie protokołu wizytacyjnego sporządzonego w roku 1826 przez Karola Podczaszyńskiego, profesora Uniwersytetu Wileńskiego, możemy dowiedzieć się, że grono pedagogiczne boruńskiej placówki nie mogło wykazać się doświadczeniem, chociaż posiadało przygotowanie merytoryczne. Wszyscy pracujący w Borunach nauczyciele byli absol-

³⁷ Państwowe Centralne Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Centralny Dierżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy we Lwowie-dalej jako CDIA), Fond 684, zespół „Protoihumenat ZSBW”, opis 1, sygn. 3289, k. 2-2v.

wentami Uniwersytetu w Wilnie, a niektórzy posiadali nawet stopnie akademickie³⁸.

Tab. 4. Kadra pedagogiczna w kolegium w Borunach w latach 20. XIX wieku

Lp.	Nazwisko imię	Funkcja	Czas pobytu w klasztorze w Borunach
1.	Lisowski Wincenty	Nauczyciel religii	5
2.	Michniewicz Faustyn	Nauczyciel języka francuskiego	2
3.	Rzecki Sylwester	Nauczyciel historii i geografii	2
4.	Szymkiewicz Józef	Nauczyciel fizyki	2
5.	Tarkowski Aleksy	Nauczyciel gramatyki	2
6.	Wilkaniec Cezary	Nauczyciel matematyki	2
7.	Wojtkiewicz Bazyle	Nauczyciel języka rosyjskiego	2

Źródło: CDIA, Fond 684, opis 1, sygn. 3288, s. 101.

Analiza pochodzenia geograficznego wykładowców z Borun w roku 1824 pokazuje, że pochodzili oni z pobliskich prowincji³⁹. Do szkoły średniej w Borunach prowadzonej przez bazylianów w roku 1827 uczęszczało 182 uczniów, w przeważającej liczbie pochodzenia szlacheckiego⁴⁰.

Wysoki poziom nauczania oraz niezwykłą atmosferę kształtującą niepospolite osobowości potwierdzają absolwenci, wśród których

³⁸ J. M. Giżycki, *Wspomnienie o Borunach...*, s. 59; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832*, t. 2, *Szkoły podstawowe i średnie*, Rzym-Lublin 1991, s. 221.

³⁹ D. Beauvois, *dz. cyt.*, s. 216.

⁴⁰ M. Radwan, *Carat wobec Kościoła...*, s. 130-131.

znalazło się wielu zasłużonych dla nauki i kultury polskiej. Do szkoły tej uczęszczał między innymi, związani z wileńskim środowiskiem Adama Mickiewicza: Ignacy Chodźko, Leonard Chodźko i Antoni Edward Odyniec. Sanktuarium i szkoła w Borunach z pewnością były wątkiem wielu rozmów w kręgu przyjaciół Wieszcza⁴¹.

Ignacy Chodźko uczęszczał do kolegium w Borunach w 1810 r. Atmosfera szkolnych przeżyć młodego poety została utrwalona w stworzonym na podstawie własnych wspomnień opowiadaniu pt. *Boruny*, w którym opisuje majówkę w dworze Bujnickich w Zahorzu. Ze szczególnym sentymentem wspomina nauczyciela fizyki, którego relacje z uczniami charakteryzuje jako „brat za brat z nami”⁴². Ignacy Chodźko pozostawił po sobie sławę powieściopisarza i pamiętnikarza. Gawędy szlacheckie, ogłaszane jako *Obrazy litewskie* (1840-1862) i *Podania litewskie* (1852-1860) dla wielu czytelników kresowe ziemie Litwy i Ukrainy zmieniły się w czarującą krainę poezji. Adam Mickiewicz często był recenzentem jego dzieł⁴³.

Leonard Chodźko był edytorem wydanego w 1828 r. zbioru poezji Mickiewicza⁴⁴. Antoni Odyniec, przyjaciel i towarzysz podróży Wielkiego Wieszcza w wędrówkach po Niemczech i Włoszech pobierał edukację w boruńskiej szkole w latach 1813-1820, a następnie studiował prawo na Uniwersytecie Wileńskim⁴⁵.

Znanymi absolwentami boruńskiego kolegium byli ponadto: Stanisław Mackiewicz, (późniejszy gubernator plocki i lubelski), Wincenty Karczewski (astronom i podróżnik), Antoni Odrowąż Kamiński (matematyk), Antoni Wyrwicz (profesor matematyki na Uniwersytecie Wileńskim)⁴⁶. Do boruńskiej szkoły uczęszczało wielu innych szlachci-

⁴¹ Motyw Matki Boskiej Boruńskiej obecny jest w poezji A. Mickiewicza (wiersz datowany na 29 marca 1832r.) – zob. aneks.

⁴² I. Chodźko, *Boruny*, Lwów-Warszawa-Kraków 1925, s. 20, 23.

⁴³ W. Borowy, *Chodźko Ignacy*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 382-283; Z. Lewinówna, *Chodźko Ignacy*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1985, s. 139.

⁴⁴ W. Borkowska, *Chodźko Leonard*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 386-387; M. Straszewska, *Chodźko Leonard*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1985, s. 140.

⁴⁵ R. Skręt, *Odyniec Antoni Edward*, PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 571; M. Derwałowicz, *Odyniec Antoni Edward*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2, Warszawa 1985, s. 69.

⁴⁶ J. M. Giżycki, *Wspomnienie o Borunach...*, s. 63.

ców z bliższych i dalszych okolic, koledzy i przyjaciele Odyńca: Dziekońscy, Giedrojciowie, Bujniccy, Mackiewiczowie, Kiersnowscy⁴⁷.

Nauka w boruńskiej szkole była bezpłatna. Należy przypuszczać, że na utrzymanie placówki edukacyjnej płynęły zyski z należących do klasztoru 3 austerii⁴⁸. Prawdopodobnie uczniowie kolegium korzystali z produktów powstałych w przyklasztornym browarze, wędliniarni, młynie wietrznym⁴⁹. W protokole wizytacyjnym z 1804 r. odnotowano, że bazylianie utrzymują 2 pauperów bez funduszu, którzy doszli już do trzeciej klasy⁵⁰. Zakonnicy zapewne zapewniali bezpłatne zakwaterowanie i utrzymanie uczniom, których nie było stać na pobyt poza miejscem zamieszkania. Uczniowie boruńskiego kolegium mieszkali również na stancjach w mieście⁵¹.

Bazę materialną szkoły stanowił usytuowany w rogu cmentarza drewniany budynek szkolny, w którym znajdowały się 4 sale lekcyjne. Pozostałe 2 pomieszczenia do celów dydaktycznych mieściły się w położonym w pobliżu klasztorze. W murowanym budynku klasztornym znajdowało się ponadto około 20 pojedynczych stancji. Pomieszczenia te w większości były po remoncie, z nowymi oknami, ogrzewane piecami kaflowymi w korytarzach⁵². Wyposażenie szkoły w 1821 r. stanowiło 16 ławek, 4 katedry nauczycielskie, 4 tablice szkolne oraz zawieszany dzwonek szkolny⁵³.

Ogromną rolę w procesie edukacyjnym odgrywała biblioteka. W 1804 r. księgozbiór przy boruńskim klasztorze liczył ponad 800 woluminów. Wśród nich znajdowały się między innymi księgi Pisma św. w języku łacińskim i polskim, dokumenty normatywne Cerkwi unickiej i Kościoła rzymskokatolickiego (synodów florenckiego, zamojskiego, trydenckiego), dzieła teologiczne (m. in. Tomasza a Kempisa), utwory autorów z czasów antycznych (m. in. Tytusa Liwiusza, Cycerona, Seneki, Pliniusza). *Chronika* Hipacego Pocięja, *Heraldyka*, jak również podręczniki do nauki języków: rosyjskiego, francuskiego,

włoskiego i atlas⁵⁴. W 1821 r. zasób biblioteki powiększył się do 1390 woluminów w językach polskim, rosyjskim, łacińskim, włoskim⁵⁵. Z zakresu wiedzy historycznej w boruńskiej bibliotece, znajdowały się między innymi: *Dzieje Królestwa Polskiego*, *Diariusz Jana III Sobieskiego*, *Dykcjonariusz starożytności dla szkół narodowych*, *Historia państwa szwedzkiego*, *Krótki opis żytni Piotra Wielkiego*, *Nauka prawa przyrodniego politycznego* Hieronima Strojnowskiego, *Krótki rosyjski latopis* Michała Łomonosowa, *Opisanie ordena państwa rosyjskiego* oraz podręczniki do historii powszechnej.

Bogato reprezentowany był księgozbiór przydatny do nauki języków obcych. W bibliotece znajdowały się między innymi słowniki włosko-niemiecki, hebrajsko-niemiecki, francusko-niemiecki, francusko-łaciński, angielsko-niemiecki, niemiecko-żmudzki oraz podręczniki gramatyki angielskiej, francuskiej, hebrajskiej, łacińskiej, niemieckiej, polskiej⁵⁶.

W bibliotece dostępnych było wiele książek z literatury polskiej i obcej w oryginale i przekładach: zbiory poezji (Homer, Horacy, Owidiusz, Wergiliusz), wiersze liryczne w języku niemieckim, bajki Ezopa w języku polskim, francuskim, niemieckim, dzieła Woltera, wiersze Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, Ludwika Sobolewskiego⁵⁷, *Sztuka Rymotwórcza* Dmochowskiego⁵⁸.

Z dziedziny geografii w boruńskiej bibliotece znajdowały się między innymi: *Compendium geograficzne* Sołtaszewicza, *Zebranie Jeografii Powszechnej*, oraz wiele przewodników podróźniczych w języku francuskim. Z prac filozoficznych zostały wymienione: *Retoryka*

⁵⁴ AHL, Fond 643, opis 1, sygn. 58, k. 67-72.

⁵⁵ CDIA, Fond 684, opis 1, sygn. 3289, k. 8.

⁵⁶ *Tamże*, sygn. 3288, k. 93-96.

⁵⁷ Filolog klasyczny, bibliograf, bibliotekarz. W 1809 roku wydał podręcznik Ch. F. L. H o m o n d a, *Epistome Latinae* (Wilno, kilka wydań), dla użytku szkolnego *Romanae historiae breviarium* Eutropiusa (1817), komedie Plauta *Amphitruo* (Wilno 1820), Terencjusza, *Andrianę* (Wilno 1820). Uzupełnił dzieło M. H. J u s z c z y ń s k i e g o *Dykcjonarz poetów polskich* (1820) (R. S k r ę t, *Sobolewski Ludwik*, PSB, t. 39, Warszawa-Kraków 2000, s. 581-582).

⁵⁸ Poeta, działacz polityczny. Autor poematu w czterech pieśniach o sztuce rymotwórczej (1788) dającego, wzorem Boileauu jakby kodeks „dobrego gustu” literackiego. Autor przekładu *Iliady*, który „wszedł do literatury narodowej” i „na nim czuć piękno poezji uczyli się wszyscy nasi romantycy” z Mickiewiczem na czele” (A. S k a ł k o w s k i, *Dmochowski Franciszek Ksawery*, PSB, t. 5, Kraków 1939-1946, s. 203-205).

⁴⁷ X. Wacław z Sulgostowa [Nowakowski], *dz. cyt.*, s. 69.

⁴⁸ CDIA, Fond 684, opis 1, sygn. 3288, k. 11.

⁴⁹ *Tamże*, sygn. 3289, k. 4v-5v.

⁵⁰ AHL, Fond 643, opis 1, sygn. 58, k. 67-72.

⁵¹ J. M. G i ń c y c k i, *Wspomnienie o Borunach...*, s. 61.

⁵² CDIA, Fond 684, opis 1, sygn. 3289, k. 5.

⁵³ *Tamże*, sygn. 3288, k. 101.

Stanisława Konarskiego⁵⁹, *Logika* Kazimierza Narbutta⁶⁰. Do nauki przez uczniów boruńskiego kolegium używane były ponadto podręczniki autorstwa Maksymiliana Jakubowicza⁶¹, Stanisława Kostki Potockiego, Jana Śniadeckiego⁶². Bogaty zasób biblioteki stanowił doskonałą bazę do studiów o różnorodnej tematyce. Dobór podręczników potwierdza wpływy środowiska naukowego Wilna.

Na szczególną uwagę zasługuje zbiór pomocy, w które zaopatrzona była biblioteka, a wykorzystywanych do ilustracji doświadczeń z zakresu nauk ścisłych. Z zakresu fizyki były to: *machina pneumatyczna z rozmaitymi do niej preparatami mosiężnymi, machina elektryczna walcowa, elektrofor blaszany, butel miedziany służący do okazania siły sprężystości powietrza, mikroskopu ułamki*, globus ziemski, kompas przenośny mosiężny z igłą magnesową, puszka do igły magnesowej, *barometr de Luce* (zepsuty przez Francuzów podczas przemarszu wojsk w czasie kampanii napoleońskiej), dzwonki do maszyny elektrycznej, pryzmat do łamania światła. Przystawianie wiedzy matematycznej ułatwiały: stolik mierniczy, kątomierz z igłą magnetyczną, żelazne sznury miernicze, mosiężna linia paralelna, pantograf, *mosiężny cyrkiel proporcjonalny, sztuciec matematyczny, w którym znajduje się przenośnik mosiężny, mosiężny liniał*⁶³.

Ze spisu dokonanego w roku 1791 wynika, że w klasztorze znajdował się ogromny zbiór instrumentów muzycznych. Wymienione zostały między innymi: *organy sporządzone na 17 głosów*, 7 starych obojów, 2 klarnety, 3 małe fletki, fagoty, *instrumenty rżnięte (bastek, vionella*,

⁵⁹ Prawdopodobnie był to podręcznik retoryki, z pewnymi elementami z zakresu logiki, opublikowany w 1767 r. pt. *De arte bene cogitandi ad artem bene dicendi necessaria*, który zawierał liczne przykłady „dobrej wymowy” z zakresu tematyki ustroju, gospodarki, „moralności obywatelskiej”, ujęte w duchu reformatorskim (J. Michalski, *Konarski Hieronim Stanisław*, PSB, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967-1968, s. 471-477).

⁶⁰ Pijar, pedagog, autor pierwszego w języku polskim podręcznika logiki *Logika czyli rozważania i rozsządzania rzeczy nauka*, Wilno 1769. Podręcznik zalecany przez KEN był kilkakrotnie wznawiany (O. Narbutt, Narbutt Daniel, PSB, t. 22, Wrocław-Warszawa-Kraków 1977, s. 533-535).

⁶¹ Autor *Gramatyki języka polskiego ogólnej* (1823) i szkolnej (1825-27), która zastąpiła *Gramatykę* Kopczyńskiego za względu na patriotyczne przykłady (S. Herbst, *Jakubowicz Maksymilian*, PSB, t. 10, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 377-378).

⁶² J. M. Giżycki, *Wspomnienie o Borunach...*, s. 61.

⁶³ CDIA, Fond 684, opis 1, sygn. 3288, k. 101.

około 10 sztuk skrzypiec, 2 pary skrzypiec potrzebnych do nauki), instrumenty dęte mosiężne (6 trąb chórowych, puzon, klawikord)⁶⁴.

Dzieje bazylińskiego klasztoru w Borunach potwierdzają ogromny potencjał naukowy zakonu, wpływający przede wszystkim z długoletniej formacji naukowej zakonników, która na tle epoki była imponująca. Kapitał kulturowy zgromadzenia na przełomie XVIII i XIX wieku dodatkowo zyskiwał na wartości dzięki bogato wyposażonym bibliotekom. Możliwości i ogromne wpływy wśród społeczności zaboru rosyjskiego doprowadziły do wielu restrykcji wobec zakonu mających na celu jego likwidację. Po wybuchu powstania listopadowego władze rosyjskie dyrektorom szkół bazylińskich nakazały podjęcie szeregu środków dyscyplinarnych: między innymi zabroniono uczniom wyjazdu na święta Bożego Narodzenia pod pretekstem epidemii cholery.

Raport przesłany przez dyrektora Borun 31 stycznia 1831 r. zapewniał o całkowitym podporządkowaniu się rosyjskim dyrektywom. Jednak odpowiedź dyrektora była prawdopodobnie przykrywką do zupełnie innych faktów. Instrukcje przeznaczone dla tajnego wysłannika rosyjskiego zalecały szczególną ostrożność i roztropność przy sondowaniu sytuacji w kilku kolegiach bazylińskich, w tym w Borunach. Kolegium boruńskie zostało zlikwidowane 6 listopada 1831 r. w ramach represji po powstaniu listopadowym. W budynkach umieszczono seminarium powiatowe dla dwudziestu synów duchownych unickich⁶⁵.

W latach 1835-45 na miejscu kolegium powołano szkołę dla duchownych prawosławnych. Działalność tej placówki była podporządkowana interesom polityki prorosyjskiej: kadra reprezentowała prorosyjski model formacji intelektualnej, a nauka odbywała się na bazie antypolskich programów nauczania⁶⁶. W roku 1874 rząd rosyjski skasował klasztor w Borunach, a na jego miejscu w 1886 r. utworzono filię prawosławnego monasteru Świętej Trójcy z Wilna⁶⁷.

Wizerunek Matki Bożej Boruńskiej wywieziony przez bazylianów był przechowywany w różnych miejscach. Powrócił on do boruńskiej świątyni w 1992 r. Obraz (rzekomo z 1691 r.) był konserwowany w 1929 r.

⁶⁴ *Tamże*, sygn. 3289, k. 2-9.

⁶⁵ D. Beauvois, *dz. cyt.*, s. 216, 428-430; L. Zasztowt, *Kresy 1832-1864*, Warszawa 1997, s. 373-420; M. Radwan, *Bazylianie w zaborze...*, s. 206-207.

⁶⁶ M. Radwan, *Carat wobec Kościoła...*, s. 131, 152-157.

⁶⁷ M. Wrzeszcz, *Boruny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1976, k. 829.

przez Helenę Sahramównę, w 1945 r. przez Łucję Bałukiewiczównę i w 1960 r. przez Elenę Smigelskaite w Wilnie⁶⁸.

A N E K S : Wiersz A. Mickiewicza (datowany na 29 III 1832 r.)

Naczelnik nad Trockim jeziorem
 Po kowgańskiej potyczce nocuje.
 Strzelcy leżą na kępie taborem:
 Jeden rany swe mchem opatruje,
 Drugi strzelbę przeczyszcza, nabija,
 Kaptur z brzozy na zamek nasuwa;
 Ten wpółseny pod głowę płaszcz zwija.
 I usnęli. Straż stoi, wódz czuwa.
 On pod drzewem coś дума w pomroce;
 Drzewo suche – lecz miało owoce;
 Najgłodniejszych ten owoc odstrasza:
 Widzą na nim dwie gruszki Jonasza.
 W górę szpiegi! Cesarskie to sługi:
 Jeden, Prusak, z nogami długimi
 W białych [wisi] pończochach; a drugi,
 Żyd, pejsami zamiata po ziemi.
 Nie śpi wódz. Na kolanach broń trzyma,
 Wzrokiem szuka pagórka znanego:
 Ten za wodą, Na wzgórkę dom jego.
 Dom w ciemności on żegna oczyma.
 Wtem błysnęło nad wzgórkę... Czy piorun?
 Piorun u nas nie bije w tę porę;
 «O Najświętsza! o Maryjo z Borun!
 Ratuj ich... ratuj dzieci... dom gore».

⁶⁸ M. Kałamajska-Saeed, *Stan zachowania cudownych obrazów Matki Boskiej z terenu dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Zabytki sztuki polskiej na dawnych kresach wschodnich*, Warszawa 1997, s. 59.

**ANTYFONY AD INTROITUM W POLSKICH
 GRADUAŁACH ŚREDNIOWIECZNYCH**

Do czasów obecnych na terenie Polski zachowało się blisko sto średniowiecznych graduałów, tj. rękopiśmiennych ksiąg liturgicznych, zawierających zapisy śpiewów mszalnych na cały rok kościelny w pełnej wersji tekstowo-melodycznej. Wiele z tych kodeksów zostało opracowanych przez badaczy pod kątem historyczno-źródłoznawczym¹. Przedmiotem zainteresowań stały się także zawarte w nich śpiewy, głównie sekwencje i części stałe mszy². W tej grupie utworów bowiem, nie należących do podstawowego pokładu gregoriańskiego, obok melodii rozpowszechnionych w całej Europie, występowało z reguły więcej kompozycji stanowiących wyróżnik tradycji lokalnych. W opracowaniu zmienionych części mszy ograniczono się również do śpiewów nie należących do głównego nurtu twórczości chorałowej wersetów allelujacyjnych³. Cenną publikacją dla postępu badań nad całościowym poznaniem śpiewanej liturgii mszalnej polskich kościołów katedralnych, kolegiackich i klasztornych jest wydana w ostatnim czasie praca J. Pikulika⁴. Stanowi ona rodzaj katalogu formularzy mszalnych *de tempore* i *de sanctis* (uporządkowanych zgodnie z kalendarzem liturgicznym) oraz wotywnych i *com-*

¹ Wykaz publikacji na ten temat m.in. w: J. W. Boguniowski SDS, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*. Kraków 2001, s. 127-135.

² J. Pikulik, *Indeks sekwencji w polskich rękopisach muzycznych*. Warszawa 1974; tegoż, *Indeks śpiewów Ordinarium missae w graduałach polskich [w:] Muzyka religijna w Polsce*. T. 2, Warszawa 1978, s. 139-271.

³ J. Pikulik, *Śpiewy Alleluia o Najświętszej Maryi Pannie w polskich graduałach przedtrydenckich*. Warszawa 1984; tegoż, *Śpiewy Alleluia De sanctis w polskich rękopisach przedtrydenckich*. Warszawa 1995.

⁴ J. Pikulik, *Polskie graduały średniowieczne*. Warszawa 2001.